



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת אמר ויום העצמאות, תשס"ח
מספר 755

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מ'בן הישראלית' ועד 'זרע ישראל' לעניין יהדותם של יוצאי ברית המועצות לשעבר

וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנָּצוּ בַּמַּחְנֶה בֶּן יִשְׂרָאֵלִית
וְאִישׁ יִשְׂרָאֵלִי (כד: י).

לפי פשט הפסוקים מתפתחת קטטה בין שני אנשים: האחד מכונה 'בן הישראלית', והשני – 'איש ישראלי'. במהלך הקטטה מגדף בן הישראלית את ה' ונענש במוות. הכתוב מפרט בסמוך שבן הישראלית הוא בנה של שלומית בת דבְרִי לְמִטָּה דן, אבל אינו מציין מי אביו המצרי. רש"י על אתר אומר: הוא המצרי שהרגו משה. מקור דבריו במדרש: ¹

נוגשים היו המצריים, ושוטרים היו ישראל. נוגש היה ממונה על עשרה שוטרים ושוטר היה ממונה על עשרה בני אדם... פעם אחת השכים נוגש אל בית שוטר ואמר לו 'לך כנוס עשיריתך'. כיון שנכנס הנוגש לבית השוטר שחקה לו אשתו... כיון שיצא בעלה נכנס וקלקל עמה. הפך השוטר פניו לאחוריו וראה את הנוגש יוצא מביתו. כיון שידע הנוגש שראהו השוטר יוצא מביתו היה מכה אותו כל אותו היום ואמר לו 'עמול היטב, עמול היטב', מתכוין היה להורגו.

באותה שעה הציצה רוח הקודש במשה. ראה מה שעשה לו בבית ומה שעתיד לעשות לו בשדה... מיד 'ויך את המצרי' (שמ' ב: יב).

על פי מדרש זה, בן הישראלית נולד אחרי שאביו המצרי כבר לא היה בין החיים. מן הסתם גדל בבית אמו כישראלי לכל דבר ויצא עם בני ישראל ממצרים. בכל זאת הכתוב מציין שהגידוף הוא תוצאה של ייחוסו הפגום – ללמדנו שפגם זה מולד, ואין להתעלם ממנו אף שהאיש גדל בחברה הישראלית והתחנך כישראלי. חז"ל מוסיפים עוד ששאלת הייחוס היא שהביאה לקטטה, ואת דבריהם הם סומכים על מילת 'ויצא' שבראש הפרשה:

ויצא בן אשה ישראלית – מהיכן יצא? תני ר' חייא: מפרשת יוחסין יצא. שבא ליטע אהלו בתוך מחנה דן, אמרו לו: מה לך ליטע אהלך בתוך מחנה דן? אמר להן: מבנות דן אני. אמרו לו: הכתוב אומר 'איש על דגלו באת' לבית אבתם' (במ' ב: ב) ולא לבית אמותם. נכנס לבית דינו של משה ויצא מחויב, ועמד וגידף.

¹ ויקרא רבה פרשה לב. המקור בארמית, ותרגמוהו לעברית.

ייחוסו של בן הישראלית נקבע במדרש זה לפי אביו המצרי ולא לפי אמו היהודייה,² אך מתוך איסור נישואי תערובת: "ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך. פי יסיר את בנך מאחרי ועבדו אלהים אחרים ותרה אף ה' בכם והשמידך מהר" (דב' ז:ג-ד), קבעו חז"ל שייחוס האדם ביהדות נקבע לפי האם.

הלכה זו מתבררת גם מתוך סיפור הנשים הנכריות שנשאו עולי בבל. עזרא הסופר מעיד "פי נשאו מפנתיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקדש פעמי הארצות" (ט:ב). בעקבות התפשטות תופעת נישואי התערובת באותם ימים הוחלט "להוציא כל-נשים והנולד מהם" (י:ג). כלומר הרחיקו לא רק את הנשים הנכריות אלא גם את ילדיהן, שהרי גם ילדים אלה אינם יהודים. במשך הדורות היו פוסקים רבים שנטו שלא לדחות לחלוטין את יהדותם של מי שנולדו לאב יהודי מאישה שאינה יהודייה, וכינו אותם 'זרע ישראל' אף שעל פי ההלכה אין הם יהודים.⁴ האמורא רב אסי סובר שקידושיו של גוי הם ספק כשרים, כיוון שיתכן שהוא מצאצאי עשרת השבטים שנשאו נשים נכריות.⁵ לכן ייתכן שהגוי הוא 'כישראל' או 'יש בו צד ישראל'.⁶ לפני יותר מ-60 שנים פרסם הרב עוזיאל את דעתו שיש להקל בגיור של בן לאב יהודי ואם נכרייה:⁷

גוי זה הוא בן ישראל מנכרית ואביו מביאו להתגייר, שבית דין נזקקים לגרותו משום דאף על גב שהוא נקרא בנה של הנכרית אינו יוצא מכלל זרע ישראל... מסתברא דישראל שמל את בנו מן הנכרית מעשיו מוכיחין שרצונו הוא לא להכרית את שמו מישראל, אלא שבולמוס של אהבה בבת אל נכר תקפו ואינו יכול לפרוש ממנה ולכן הוא מל את בנו ככוונה ורצון להכניסם בברית היהדות.

במדינת ישראל התעוררה שאלת ההגדרה 'מיהו יהודי' בעקבות פרשה משפטית הידועה בשם 'פרשת שליט'. בנימין שליט היה נשוי לאישה לא יהודייה, לכן שר הפנים ח"מ שפירא סירב לרשום את ילדיהם במרשם האוכלוסין כיהודים. בשנת 1968 עתר שליט לבג"ץ⁸ בבקשה שיוורו לשר לרשום אותם כיהודים. בג"צ קיבל את עמדת שליט. אמנם פרשת שליט עסקה בחוק מרשם האוכלוסין, אולם בעקבותיה הוכנס תיקון⁹ לחוק השבות, לאמור: "לענין חוק זה, 'יהודי' – מי שנולד לאם יהודייה או שנתגייר, והוא אינו בן דת אחרת".¹⁰

שאלת הגדרת הייחוס היהודי התעוררה מחדש בשנות ה-90 של המאה ה-20 בעקבות גל העלייה הגדול מברית המועצות לשעבר. יהדות ברית המועצות עברה תהליך של שמד רוחני במשך עשרות שנים, ובשל כך רבו בקרבם נישואי תערובת. כאשר באו עולים אלה למדינת ישראל התברר שיש ביניהם רבים שנולדו לאב יהודי ולאם לא יהודייה. אמנם על פי ההלכה עולים אלה אינם יהודים, אולם על פי הכרתם הם יהודים, וגם הגויים ראו בהם יהודים קודם עלייתם. לכן הם מעוניינים לעבור תהליך גיור כדי לחזור ולהיכנס תחת כנפי השכינה. השאלה קשה וסבוכה, כיוון

² ראו פירוש רמב"ן על אתר שמביא בשם הצרפתים שלפני מתן תורה הלך הייחוס אחרי האב כמו באומות העולם. אמנם אין דעתו של רמב"ן כן, וראו הסברים נוספים בפירושו שם ובשאר המפרשים.

³ בבלי קידושין סח ע"ב.

⁴ היו גם פוסקים שנקטו דרך הפוכה והצריכו גיור למי שנולד לאם יהודייה ולאב נכרי וגדל אצל האב. ראו חידושי יום-טוב אלגאזי, בכורות מז ע"א. להלכה, ביד הדין הרבני הגדול לערעורים פסק בפירוש שלא כבמהרי"ט אלגאזי, ערעור מס' תש"ל/79. ראו: מ' קורניאלדי, חידת הזהות היהודית, חוק השבות הלכה למעשה, שריגים-לאון 2001 עמ' 197.

⁵ בבלי יבמות טז ע"ב, רש"י ד"ה מעשרת.

⁶ הגהות מרדכי, יבמות סימן צח, אור זרוע חלק א' סימן תרו, פסקי ר"ד יבמות שם.

⁷ שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן סד. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל היה ראשון לציון והרב הראשי הספרדי בין שנת 1939 לשנת 1953.

⁸ בג"צ 58/68 שליט נ' שר הפנים, פ"ד כ"ג (2) 472.

⁹ תיקון מספר 2 תש"ל, סעיף 4ב.

¹⁰ בעניין זה ראוי לציין את תמיכתו של ראש הממשלה בזמן שנחקקה הגרסה הראשונה של חוק השבות – דוד בן גוריון, למרות דעתו האישית: "כל בן אדם שיבוא אלי ויגיד 'אני יהודי', ואין לי סיבה לחשוב שהוא פושע ורצה להגיד לי שהוא יהודי כדי לבצע איזה פשע – אני אקבל אותו כיהודי". ראו: מ' ליבוביץ ואחרים, מיהו יהודי בימינו, תל אביב 2006, עמוד 64.

שעל פי השמועה יש רבים מן העולים שהם גויים גמורים שהצהירו על יהדותם ועלו לישראל בגלל המחסור הכלכלי ששרר בברית המועצות.¹¹

האדמו"ר מאונגוואר, הרב מנשה קליין, פרסם בשנת תשנ"ח קריאה לעשות ככל האפשר להצלת שרידי יהודי ברית המועצות. לדבריו, הצלה זו היא בגדר פיקוח נפש כפשוטו, שהרי אם יש להציל את גופו של האדם, קל וחומר שיש להציל את נפשו. אמנם יש להעדיף ולטפל תחילה במי שוודאי לנו שהוא יהודי או מזרע ישראל ולא לנסות ולחפש את הרחוקים:¹²

ולכן הני מאחינו בני ישראל שנשארו תחת הכור הברזל רובם מיום לידתם לא ראו אור והמלכות הרשעה רדפו אחר כל שמץ וזכר של דת ובפרט התורה הקדושה... ולכן רובם נתערבו שם בין הגוים ונשאו להם נשים נכריות ונכרת זרעם או נשאו הנשים לגברים גוים וילדו בנים ונשכח מהם שם ישראל, הגם שבמציאות הם מזרע ישראל... על כל פנים אפילו נשתדל למצוא אנשים שהם כשרים ונולדו בכשרות אלא מחמת הזמן והסביבה והעת נפלו בפח הקאמאניזעם והיטלעריזעם ועכשיו שהפח נשבר נטפל עמהם יש לעשות מה שאפשר. אבל לחפש אחר בניהם או בני בניהם מה שנאבד כבר ולא ידענו מה ומי והיאך נאבדו לפי עניות דעתי לא ראיתי לזה חיוב... ודאי שיש חיוב לכל אדם מישראל ערכות ואחריות על ישראל חבירו ומכל מקום צריך לחשוב חשבונות ולקרב קרובים ואחר כך רחוקים.

הרב עובדיה יוסף מרחיק עוד וממליץ לתת לעולים הכרה כיהודי אפילו על סמך הצהרתם בלבד:¹³

הנה ראיתי לנכון לדון בענין העליה החדשה מברית המועצות, אשר זכינו לה עתה בחסדי השם יתברך, לקרוא לשבויים דרור, ולהוציא אסירים בכושרות, מאחרי מסך הברזל שהיו נתונים בו זה למעלה משבעים שנה, תחת שלטון קומוניסטי אכזר ועוין, והנה הנם עולים לציון בהמוניהם לאלפים ולרבבות.

אולם מתעוררות שאלות רבות מסביב לעליה הזאת, כי לפי הנשמע יש מקור לדאגה על שנכרים רבים מנצלים את העליה לארץ ישראל בגלל המחסור הכלכלי השורר בברית המועצות, ומצטרפים אף הם ליהודים העולים לישראל. ועלינו לדעת אם הבא להרשם כיהודי, נאמן על כך, גם אם אין לו מסמכים מהימנים המעידים כי הוא יהודי, ודי לנו בהצהרתו לפנינו שהוא יהודי, או שמא צריך להוכיח זאת בעדים נאמנים... מעיקר הדין העולים מרוסיה ומצהירים שהם יהודים, נאמנים הם, ומכל מקום אם יש רגלים לדבר שהצהרתם אינה נכונה, צריך לחקור ולדרוש היטב.

הרי לנו שיש לעשות כל שאפשר לקרב ליהדות את יוצאי ברית המועצות לשעבר שהם מזרע ישראל, ויקוימו בנו דברי הנביא ישעיהו:

שְׂאֵי סְבִיב עֵינֶיךָ וּרְאֵי כָּל־מִקְבָּצֵי בְּאוֹרְךָ, בְּנֵיךָ מִקְחוּק יְבֵאוּ וּבְנֵיךָ עַל צַד תִּאֲמָנָה (ס:ד).
מִי אֵלֶּה פָּעַב תְּעוּפִינָה וְכִיּוֹנִים אֶל אֲרַבְתִּיהֶם (ס:ח). וּפְדוּיֵי ה' יִשְׁבּוּן וּבְאוֹר צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רֵאשִׁים שְׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה יִשְׂיגוּ וְנָסוּ יָגוֹן וְאֲנָחָה (לה:י).

ד"ר יואל שילה

המכללה האקדמית אשקלון

¹¹ בחוק השבות כבר בגרסתו הראשונה משנת תש"י נקבע (סעיף 4א [א]) שזכויות העלייה "מוקנות גם לילד ולנכד של יהודי, לבן זוג של יהודי ולבן זוג של ילד ונכד של יהודי", כלומר גויים גמורים.

¹² שו"ת **משנה הלכות** חלק טו סימן צט.

¹³ שו"ת **יביע אומר** חלק ז, אה"ע סימן א. פסק הלכה זה התקבל גם על דעת בית הדין המיוחד לבירורי יהדות שעל יד הרבנות הראשית לירושלים. ראו: **פסקי דין ירושלים**, בירור יהדות א, עמ' יז-לא.